ו. קלנר

הכרת פנים

עיון ומסה

ההסתדרות הכללית של העובדים בארץ־ישראל
הוצאת הקיבוץ המאוחד • תשכ"ח

משנתו הציונית של מ. בובר

א

מעטים מאד הם אנשי הרוח בני דורנו המקיימים אותה אחדות מופלאה בין מדרש ומעשה, בין הגות ופעולה, שאנו מוצאים במשנתו של מרטין בובר. סמי מכאן אותה מחיצה כאובה שבין אמת ומציאות שהיא מסימניו המובהקים של הדור. האמת שמבשר בובר לא לשמה בלבד היא באה. היא לעולם מחייבת, ויש להגשימה בחיי הממש, לחיותה. בזה סוד השפעתו וכוח משיכתו העצום של האיש, אחד המחנכים והמעוררים הגדולים שקמו ליהדות מערב־אירופה. ולא נצטמצמה פעולתו החינוכית בתחום היהדות בלבד; אין כמוהו איש רוח מבני עמנו כיום, שזכה להוקרה ולהערצה בקרב אומות העולם.

רבה ומגוונת יצירתו הרוחנית של בובר, שהעמיק חקר בענפי הרוח השונים ביותר. כאן נסתפק בשרטוט עיקרי תורתו הציונית, אשר גם כיום לא פג תקפה ולא פסק עניינה, כבראשית דרכו ברוח, שהיא אף ראשית דרכה של הציונות המדינית.

מושפל ראשון ויסוד מוסד בתורתו של בובר הוא יחודו של עם ישראל, שאיננו ככל הגויים, בחינת: ובגויים לא יתחשב. לא עם הוא ישראל, ולא עדה, הנו עם־עדה. ואין לו לעם ישראל קיום אלא אם כן יאמין ביחודו זה. תפקידם הנעלה ביותר של מחנכי הדור הוא, שיקנו לו לדור אמונה זו בייחוד עמם.

עם זה עם מאמינים הוא. מאמין הוא באמונה שלמה, כי חיי עם ואדם תלויים בעצם מוחלט, שאין להשיגו במושגים. תלות זו מוחשית היא, לעולם היא מכוונת אל המוחש ועליו היא מורה.

השקפת־עולמו של ישראל עומדת על האמונה בערך המוחלט שנודע למעשה עם ואדם, ומעשהו זה מכריע את גורלם — ואף גורל כל העולם כולו.

אין היהודי תופש את הרוחני שבעולם בדרך ההגות, ואין הוא מעצב את דמותו ביצירה אמנותית; עיקר תפקידו, להגשים את הרוח בחיים.

תעודת עם ישראל היא לאומית ועל־לאומית כאחד. אין בפיו של עם זה בשורה לעמי תבל כדרך הנצרות, ואין הוא בא לכבוש את העולם בכוח הזרוע כדרך האיסלאם; על עם ישראל להכות שורש במולדתו הקדומה, לחיות חיים של אמת על אדמתו הוא, ולהקים עליה חברה אנושית למופת. ולא ימלא את התפקיד המוטל עליו לגבי האנושות אלא אם כן יגשים את אמיתו בחיי הלאום. בהתקשר נפשו של היהודי באדמת המולדת ישוב אליו כוח יצירתו, ורק אז עתיד הוא להיות לאור גויים.

בובר חולק על תורתו של אחד־העם, הסבור כי מרכז לאומי בארץ ישראל עתיד לאגד סביבו את פזורי ישראל ולהאציל עליהם מרוחו. לדעתו מן הצורך שיקום אותו מרכז לא למען התחיה אלא מתוכה. התחיה קודמת לגאולה, ואינה באה בעקבותיה.

בובר מסתייג לגבי הסוציאליזם החדיש, המדעי, אשר אפלטון אחד מאבותיו הקדומים. הרי סוציאליזם זה בא לצמצם את האידיאל המשיחי ולמעט את דמותו. לא כן ה"סוציאליזם" של נביאי ישראל, שבו פועלת אידיאת העתיד, ובכוחה של זו להעלות את החברה האנושית אל המוחלט, האין־סופי.

במשנתו הציונית של בובר מתמזגים שני יסודות, הלאומי והעל־לאומי, ואין קיום לזה בלא זה. האומה היא המציאות, שמתוכה תקום הרוח האחת והאחידה, הבלתי מפולגת, שהיא קניין משותף לכל העמים. עיקר תפקידו של העם לחדש את חייו בציון, ורק אם ימלא תפקיד זה, יביא לידי חידוש פני החברה האנושית כולה. כך מתאחדים במשנתו של בובר הרעיון הלאומי והרעיון האוניברסלי. השאיפה לחיים לאומיים מלאים ושלמים והשאיפה לחברה של אמת קשורות זו בזו ומחייבות זו את זו. מפעלנו בארץ ישראל, למרות היותו מפעל לאומי, בא למען האנושות כולה. ועם ישראל יקום לתחיה, אם יקיים במפעלו את היסוד הלאומי ואת היסוד האנושי שביהדות, את השאיפה לחירות לאומית ואת הגעגועים לחברה אנושית של אמת. לשון אחר: אין קיום לעם ישראל בארץ ישראל אלא־אם־כן ייהפך לעם רוחני, ויחדש את חייו באמת ובתמים. ואין לראות את המדע ואת הטכניקה כערובה לחיים חדשים

אלה. לעיני בובר עומדת תמיד סכנת הלבנטיניות המאיימת על חברתנו הישראלית.

יש לפתוח פרק חדש ביחסנו אל המזרח. עלינו לעשות בכל כוחנו למען קיומו של המזרח, למען הבנה הדדית בין מזרח ומערב ושיתוף־פעולה ביניהם. מכאן תביעתו הנמרצת של בובר החוזרת ונשנית, שנפשפש במעשינו כלפי המיעוט הערבי בארץ ושנתקן מה שפגמנו ביחסנו אליו.

עלינו לפעול למען השלום בין העמים, למען שלום העולם. הלא אחת ומשותפת היא דרך כל העמים. עם ישראל מצווה לצעוד בראשם ולהורות להם אותה הדרך, והיא: בנין חברה של אמת. עליו להביא בדוגמתו הוא לשינוי מבנה העמים ולשינוי יחסם זה לזה, ואז רק אז יבטיח הוא עצמו את קיומו הלאומי. כאן אנו מגיעים למושג חדש של הפוליטיקה: נמצאים אנו למדים, כי הפוליטיקה הריאלית היחידה היא הפוליטיקה האידיאלית, אותה פוליטיקה שנקטו נביאי ישראל, המכירה בשלמותה ובאחדותה של החברה האנושית כולה, בחינת וייעשו כולם אגודה אחת.

וכשם שמתרחב ומתעלה בבית־מדרשו של בובר מושג הפוליטיקה, כך מתרחב ומתעלה אף מושג ההיסטוריה. עם ישראל חי הן בתוך ההיסטוריה והן ממעל לה: אמונתו בהיסטוריה היא מציאותית ומשיחית כאחד. מאז ומעולם הכיר עם זה בייחודו ההיסטורי, באחריותו כלפי ההיסטוריה. הוא האמין אמונה שלמה בכוחות העל־היסטוריים הפועלים בה. אף בשעה זו חייבים אנו לעמוד בנסיון ההיסטוריה. מי שרואה אומה קיימת או חברה קיימת כמשהו מוחלט, שאינו תלוי בכוח אשר ממעל לו, כופר באמונת ישראל ובוגד ביעודו.

בובר מסתייג לגבי מושג הסיבתיות בהיסטוריה. אין היהדות מבטלת את הסיבתיות, אך היא שמה במקום הסיבתיות שבמציאות את הסיבתיות המיטא־פיסית, וקושרת ותולה כל הנעשה בעולם בעצם המוחלט. מכאן נובעת התלות שבין חטא ועונשו, הן בחיי הפרט הן בחיי הכלל.

חצויה ומפולגת היא האנושות בשעה זו: אמת הרוח מכאן — ומציאות החיים מכאן. כל המשלים עם המצוי, לעולם לא יגשים את האלוהי בחיים. בובר מטיף לאחדות המין האנושי: לדידו השאיפה לאחדות היא שהפכה את היהודי לאדם יוצר. הרי שואף הוא לאחדות מטבע בריאתו: לאחדות בין העמים, לאחדות בין האדם ובעל־החיים ולאחדות בין העולם והאלוהים.

משנתו של בובר אינה מפרידה בין העקרון הסוציאלי והעקרון הלאומי. הלאומי הוא החומר, הסוציאלי — היעוד. ומתוך ששניהם יתאחדו, ייהפך העם לחברה של אמת, לעדה קדושה. לאומיות לחוד וסוציאליזם לחוד — תפיסה מעין זו זרה היא לרוח ישראל.

בובר מצביע על יחס נביאי ישראל אל המדינה. אין הם נלחמים במדינה כשלעצמה, כי אם במדינה נטולת הרוח, באותה מדינה שאין אלוהים בקרבה. לפי תפיסתו של בובר אין המדינה, על כל החשיבות הנודעת לה, אלא שלב ראשון בהתפתחות לאין־סוף, היא המקום שבו עתידה להתגשם חברת האמת.

דומה, שאין בובר שולל את הגולה לחלוטין. יש רמזים לכך, שהוא רואה אותה כמחויבת המציאות, כבעלת יעוד משלה בחיי העם, אם כי עדיין לא הגדיר יעוד זה. ציון וגולה — שניות זו, קוטביות זו, גורלית היא. אין ציונותו של בובר מצטמצמת במדינת ישראל של היום, מקיפה היא את כל העם באשר הוא שם. יחסי הגומלין שבין העם היושב בציון ובין התפוצות עדיין הם בצריך עיון ובצריך הסדר. ומי כבובר עשוי לסייע בהוראת הדרך למשימה זו, שהיא אחת הקשות והחשובות ביותר המוטלות על שכם הדור.

ביחדנו את הדיבור, בקיצור נמרץ, על עיקרי משנתו הלאומית של מרטין בובר, יודעים אנו, כי הפקענו דברים מכללם. הרי משנתו זו אינה אלא פרט — אמנם חשוב מאד — בתוך כלל יצירתו הרוחנית, ואף המבקש לדון בעומקה של תפיסתו הציונית, חייב להתעמק במפעלו הרוחני בכל היקפו.

ב

מי שרוצה לעמוד על טיבו של מרדכי מרטין בובר, הסופר הציוני המובהק, חתן פרס ביאליק לשנת תשכ"ב, חייב לתת דעתו גם על בובר הפילוסוף; הרי השקפת עולמו היהודית והציונית של הוגה־דעות זה קשורה קשר אורגאני בהגותו הכללית, החובקת זרועות עולם. בובר שייך, אם אמנם ניתן להגדיר הוגה מקורי זה, לאסכולה האכסיסטנציאליסטית, אשר ראשיתה מקירקגור הדאני, מתנגדו של הגל. אין סיפק בידנו לעסוק כאן בפילוסופיה של בובר שיצאו לו מוניטין בכל העולם התרבותי; רצוננו לייחד את הדיבור על הגותו היהודית והציונית של האיש. אך זאת נציין, כי השקפת עולמו של בובר עומדת על הדו־שיח: דו־שיח בין אדם ואלוהים, בין אדם ועולם, בין

אדם וחברו. אם רצונך להכיר את עיקר הגותו הפילוסופית של בובר, עליך לקרוא לפחות את הספר "אני ואתה", שיצא גם בתרגום עברי. משהו מאותה הגות מקיפה וכוללת משתקפת אף מנאומיו הציוניים של בובר וממאמריו הרבים המתיחסים אל מהותו של היהודי, אל דרכי המחשבה היהודית ואל תנועת התחיה בישראל בשני הדורות האחרונים.

מעטים הם ההוגים בתנועתנו הלאומית, שהטביעו את חותמם על תקופה שלמה בתולדות עם ישראל, כאשר עשה זאת בובר, ופעולתו המבורכת הנמשכת יותר מששים שנה, לא תמה ולא נשלמה. רישומו של האיש, שהוא דמות היסטורית, ניכר גם כיום. ההוגה הישיש, היושב בקרב עמו, משמיע מדי פעם את קולו בענייני שעה ודן בהם לאור חיי עולם של עם ישראל ומבחינתם. אמנם, מעטים יחסית בארצנו חסידיו בדור הזה, ורבים המערערים על דעותיו, אף מתנגדים להן התנגדות חריפה ומוחלטת. אך דומה, כי גם ההתנגדות שהוא מעורר, באה להורות על השפעתו הרבה והמעמיקה.

מי שזכה, ככותב טורים אלה, לשמוע מפיו של בובר בפראג את נאומיו הראשונים מלפני יותר מחמישים שנה, לא ישכח לעולם את הרושם הכביר, שעשו דבריו החגיגיים — אך בראש וראשונה האיש עצמו מלא ההוד, הבא ללמד דור מנותק ומתכחש, מה הן האידיאות הנצחיות של היהדות; כמורה־דרך לאובדי־דרך ולתועי־מדבר, כמנהיגם הרוחני וכרבם הנערץ של הציונים הצעירים שייחלו אז לתורתו. בובר הנו אחד המחנכים והמעוררים הגדולים שקמו אי־פעם ליהדות מערב־אירופה, ואין להפליג בחשיבות השפעתו, השפעה בה מודים אף אלה, שהתרחקו מתורתו או שהתכחשו לה. דינו של בובר כדין רבים מן המחנכים בעלי שיעור־קומה: השפעתם המוכרת והמודעת קיימת אך לשעתה; אחר היא מתמזגת ומתערבת עם השפעות אחרות, ואף החיים עושים את שלהם. עם זאת, על אף הינתקות, התכחשות וסתירה, השפעה חינוכית של אמת לא תיפסק לעולם; מוסיפה היא להתקיים, אם כי בשינוי צורה וסגנון. יש ונדחקת היא לצדדין, אך זרמי־רוח חדשים וסותרים לא ישטפוה.

מה היה סוד השפעתו העצומה של בובר בימים ההם? הוא בא להשלים את משנת קודמיו: הרצל עמד והעמיד את דורו על שאלת היהודים, אותה אמר לפתור בדרכי פוליטיקה. אחד־העם התיחס אל תרבות ישראל בת־הנצח

והטיף לתחיית הרוח. לא את שאלת היהודים אמר לפתור, כי אם את שאלת היהדות, בעזרת מרכז רוחני בארץ־ישראל. בובר ראה את הבעיה בעיקר כבעיה אישית של כל איש מישראל, ובזאת הכניס נימה חדשה אל תורת הלאומיות הישראלית. אותו העסיקה השאלה: מי הוא יהודי, ויהדות מהי? אין כאן הכוונה אל היהדות המקובלת בכל היקפה, כי אם אל היהדות הנצחית, התמציתית, אל האידיאה היהודית, שאיננה נכס העבר בלבד, כי אם מחייבת אותנו, את העם על כל יחידיו, גם כיום.

כאמור, לא תורת האיש בלבד השפיעה, השפיע גם האיש עצמו. יהודי גליצאי זה, מצאצאי גדולי התורה, שספג אל תוכו מלבד תרבות ישראל את תרבויות המערב, עשוי היה מאין כמוהו לקנות לבו של הנוער היהודי במערב, אשר ראה אותו בחינת נביא. בשוותו לנאומיו ולמאמריו צורה אסתיטית מהודרת, משך הוא אף לבם של אלה, שכבר התרחקו מעמם ואפילו של אלה שעמדו לנטוש אותו כליל. האידיאות הנעלות, שהוא בא להקנות להם בלשון כה נאה והדורה, נתקבלו על דעתם לא של ציונים מובהקים ותיקים בלבד, כי אם אף של מתבוללים קיצוניים. כל אחת מהופעותיו של בובר בפראג היתה אז מאורע חברתי ותרבותי רב ערך ומשקל, שאסור היה להיעדר ממנו.

כמובן, לא נוי הלשון והסגנון בלבד קסם (בובר הנהו אחד מאמני הלשון הגרמנית המופרים), קסמו בעיקר רעיונותיו הנשגבים, המופשטים למדי, שנראו לעתים — בטעות — כבלתי מחייבים. אין אמנם יהדותו של בובר אותה יהדות מחמירה, המטילה על היהודי המאמין עול מצוות מעשיות. אך מעודו לא פטר האיש את עצמו ולא את תלמידיו מקיום מצוות לאומיות וכלל־אנושיות.

היו שדחו את תורתו של בובר או שהסתייגו ממנה, ודוקא בקרב אלה הבטוחים ביהדותם והמושרשים בה: אנשי המעשה מכאן, שקנו עולמם בפעולה ציונית, הן מדינית ותרבותית הן כלכלית — נצביע דרך־משל על הביקורת החריפה שמתח ויצמן על בובר — ואנשי האמונה, נאמני המסורת מכאן, שלא נזקקו לפירושים ולהסברים כלשהם, למען קיים את יהדותם; הלא הם קיבלו עליהם, ללא אבחנה וללא ביקורת, עול מצוות באהבה. הם, וכמוהם רבים אחרים, רואים את משנתו של בובר כמאוחרת, כאילו באה היא מכלי שני ולאחר מעשה, כי נעדרת בה האמונה התמה, דוגמת זו המקננת בלבם הם.

אין לדידנו ספק, כי עיקר כוונתו של בובר, אז ומתמיד — למעשה ולמציאות, של ממש, אך דומה, כי צורתם האסתיטית והמופשטת של דבריו יש בה לפעמים כדי לערפל את הדבר ואף להסתירו לגמרי.

שני כרכי המאמרים, שיצאו מטעם הנהלת ההסתדרות הציונית בשם "תעודה ויעוד",* ושעליהם קיבל בובר את הפרס**, משלימים זה את זה. הראשון מכיל נאומים ומאמרים על ענייני היהדות, והשני, שיצא בשם: "עם ועולם", עוסק בענייני השעה. הראשון מניח את היסודות, בהרצותו את השקפת העולם היהודית לפי תפיסתו של בובר, והשני בא ללמד על גישתו אל הבעיות שהזמן גרמן, גישה העומדת על אותם היסודות והמתחייבת מתפיסתו העקרונית. הלשון בה נוקט בובר בכרך הראשון הנה, כיאה לעניינים העומדים ברומו של עולם, לשון רמה, לעתים פאתיטית; ואילו בכרך השני מחייבות בעיות חיי השעה לשון קרובה לחיים ופשוטה יותר. מתוך הכרך הראשון, ובמיוחד מתוך הנאומים על היהדות, נכיר לדעת את עצמנו, את מהותו הנצחית של עם ישראל, ונבין להלך רוחו, לדרכו בהיסטוריה ולתעודתו לעתיד. כאן מתמזגת הכרה פסיכולוגית מעמיקה וחודרת עם תפיסה פילוסופית־מיטאפיזית. בובר מעמיד אותנו על אידיאות־היסוד, אשר עם ישראל יוצרן ויצירן כאחד, והן: אחדות, מעשה ועתיד. הקורא את הדברים האלה תוך עיון ותוך קשב פנימי היאה להם, יקנה גישה חדשה אל עמו ואל עצמו — כאילו נתגלו לפניו סדרי בראשית. נביא כאן כמה מן התזיסים של בובר: היהודי, בדומה לבני המזרח בכלל, הנו מוטורי מטבעו, לא סנסורי כבני המערב, והוא תופס את עצמו מתוך המעשה שהוא עושה. אצלו מפותח חוש הזמן לאין ערוך יותר מאשר חוש המקום, ועל כן קרובה ללבו המוסיקה יותר משאר האמנויות, ובה הוא הגדיל לעשות.

בובר מטעים את החשיבות הנודעת בחיי היהודי, כבחיי כל בן־מזרח, לאורח החיים בו הוא נוקט, ל ד ר ך. כן הוא עומד על הערך המוחלט אשר למעשה האדם, מעשה שכמוהו כהכרעה. אין דתיותו של היהודי כי אם מעשה בלבד.

הכרך השני מוקדש לבעיות עם ישראל בשעה זו. הגישה כאן לא עיונית,

* הוצאת הספריה הציונית, ירושלים.

** על הספר השלישי, "אור גנוז", המכיל סיפורי חסידים, לא נייחד כאן את הדיבור.

כי אם בעיקר מעשית. גישה זאת של בובר — ככל גישה של אמת — בעינה עומדת, אפילו כשהמציאות מטפחת על פניה ומחייבת פתרונות בלתי צפויים. הדברים נאמרו במשך שני דורות, בהם חלו תמורות וחליפות גורליות בישראל ובעמים. עם זאת לא אבד הכלח אף על דברים שהשמיע בובר בנסיבות השונות לחלוטין מאלה של היום, ועוד טעמם עמם. נביא כאן כמה מעיקרי השקפותיו:

בובר דוגל במעין ריאליזם דתי, שאין בו מקום לאמת מופשטת המרחפת מעל למציאות הדברים. את האמת יש להגשים בתוך המציאות, בחיי המעשה. דתי הנו אף הסוציאליזם של בובר, בדומה לזה של א. ד. גורדון. בובר טוען לאמון הדדי בין הבריות, לעזרה הדדית ולאחריות הדדית. הציבור חייב להיות אחראי ליחיד כשם שהיחיד חייב להיות אחראי לציבור. עזרה הדדית ושיתוף חיים הנם היסודות עליהם עומדת הקבוצה — אותה מעלה בובר על נס. ואין לקיים יסודות אלה בקבוצה אחת בלבד. יש לקיימם אף ביחסים שבין הקבוצות. — בחיי העם אין להפריד בין היסוד הלאומי והיסוד הסוציאלי: הראשון הנו החומר, ובתוך חומר זה יש להגשים את היסוד השני, הוא היסוד הנצחי אשר לעם, למען עצמו ולמען האנושות כולה. התחדשות העם לא תקום כי אם מתוך התחדשות היחיד, ותלות־גומלין קיימת בין שתיהן. ציונות, אין פירושה שינוי מקום בלבד. יש לקיים יחס אחווה של אמת בין כל בני העם, וכן בין עם ישראל ואומות העולם. יעודו הלאומי והסוציאלי של עם ישראל יעוד על־היסטורי הנהו.

בובר דוחה את הנצרות דחיה מוחלטת וחד־משמעית; הרי לגביה מחולק העולם: ישנה רוח, שאין לה חלק בעולם, וישנו עולם, שאין לו אחיזה ברוח. קדושה כאן, ועולם שכולו חולין מכאן. חוק אחד לעולם, וחוק אחד לרוח; ביהדות אינה קיימת חלוקה כזאת. היא שואפת מאז ומתמיד לאחדות הרוח והעולם. להגשמת הרוח בחיי יום־יום. הרוח היא הכוח המקדש את העולם. היהודים לא יצרו יצירות אמנות נשגבות, ולא היתה תפארתם על דרך הגות פילוסופית שיטתית. תעודתם הלאומית־דתית (עם ישראל הנו עם ועדה כאחד) — הגשמת הרוח בחיים, ובתורתם זו, הלכה למעשה, היו לאור־גויים. קיומו של הישוב העברי בארץ־ישראל יהיה מובטח אך ורק אם יהווה כוח רוחני. את ההתישבות העובדת רואה בובר כעובדה מהפכנית "לא בחיי עם

ישראל בלבד; היא גם יסוד קונסטרוקטיבי במהפכה שבעולם, שהיא עתה בראשיתה".

אין בשום פנים להשלים עם אותה כפילות־מסלולים הקיימת בחברה המודרנית בענייני מוסר, עם אותו קרע הבלתי נסבל לגבי ערכי הרוח, אותה מידת איפה ואיפה, כגון: השקר, שאמנם מידה פסולה היא בכל הנוגע לחיי היחיד, אך מותר, אף כשר, הוא בכל הנוגע למפלגה. אין לראות את אנוכיות הכלל כמידה מוצדקת או מוסרית יותר מאשר אנוכיות הפרט. בובר דוחה בשאט־נפש את אותה הסיסמה הידועה לשמצה: אמת וצדק — הוא מה שמועיל לעמי. הוא טוען, כי המדיניות אינה אלא אמצעי למטרה, והיא תקומת האדם היהודי. באדם זה עתידים להתאחד היסוד האנושי והיסוד היהודי, כי הרי בלתי נפרדים הם. החלוץ הוא טיפוס אנושי, בו מתמזגים בפועל שחרור העם ושחרור עצמי. ילידי־יסורים כפולים הנהו, יסורי־בבל ויסורי־ציון.

בובר דן שוב ושוב ביחס הרצוי בין אדם וחברו. האדם המודרני שואף להיאחז בקולקטיב הגדול ואינו רוצה אלא לציית, ומתוך כך אובד הנכס היקר ביותר, היחס שבין אדם לחברו. בובר שולל בתוקף את גישתם של אלה הרואים את הרוח כפונקציה של הפוליטיקה והטוענים למרותו של היסוד הפוליטי בחיים. "ארץ, שפה, עצמאות — אין אלא לשוב ולקנות את הקניינים האלה, כל השאר יבוא ממילא" — האומרים כך אינם אלא טועים. בובר דוחה את הצנטרליזם של המדינה ואת הפוליטיזאציה הרבה והולכת של היחיד והחברה.

יחס האדם המודרני אל העבודה איננו כתיקונו: "האדם מאבד יותר ויותר את רגש המפעל, את היחס הפנימי למה שהוא עושה ומבצע". כיום נעשה הפועל יותר ויותר למין "נספח אורגאני של המכונה". בובר מדבר בקשר לכך על "ההתפתחות הכלכלית המודרנית עם התוהו המסודר שלה".

בובר ציוני מימיו, וציוניותו אינה מצטמצמת בגבולות מדינת ישראל. הרי הציונות הנה אידיאל אין־סוף ותהליך אין־סוף. ציון אינה שם מקום בלבד, היא סמל. "עם ישראל עם על־נורמאלי הנהו, וקיימת אחריות על־לאומית של האומה". שתי גישות מנוגדות עומדות זו מול זו: להיות ככל הגויים או "לקיים אמת וצדק, להיעשות בחינת מופת ומאור לעולם האנשי". בובר טוען ללאומיות הומאניסטית; אנוכיות לאומית קיצונית רואה הוא כצורה

של התבוללות לאומית, "ציוניות" כזאת מחללת את שם ציון. אין להתפלא, כי את תורתו של מארכס ואת זו של פרויד מקבל בובר כאמת חלקית בלבד, ולא כמשהו סופי ומוחלט.

את יחסו של בובר אל מדינת ישראל ניתן להגדיר כהזדהות מסתייגת. אמנם מכריז הוא: "קיבלתי את המדינה כמדינתי". אולם מסתבר, כי התפתחות הדברים לא היתה לרצונו. אין כאן המקום להוכיח, תוך ניתוח המאמרים והנאומים, עד כמה אחיד ועקבי הקו הפוליטי אותו נקט בובר. אף עתה, לאחר שההיסטוריה טפחה על פניו, רואה הוא לפרסם דברים שנאמרו או, לפני ההכרעה, מבלי לחשוש, שמא דברים אלה יתפרשו שלא כהלכה. כן הוא מדבר על "חלוקה אומללה", על "חלוקה, שהיא אסון שאין דוגמתו". כאחד האבות של "ברית־שלום" צידד הוא בשעתו במדינה דו־לאומית, בה ישבו שני עמים בעלי זכויות שוות, והרוב המספרי לא יכריע. "אין אנו צריכים להיות הרוב בארץ־ישראל, כי אם רבים". "כשם שאיננו רוצים, שיינתן ביד השכנים לחתוך את גורלנו, כן איננו רוצים, שיינתן בידינו לחתוך את גורלם". הוא תובע קואופראציה של העמים, ברית בין העמים, שיתוף פעולה כלכלי, מקיף ונמרץ, מפעל משותף, ומתוך כך תקום, בדרכי שלום וללא מלחמה, ברית קידמת־אסיה. תקוותיו אלה של בובר לא באו. אחת הסיבות לכך, בה מודה אף הוא, היא דחק ההמונים שברחו מחמת המשחית.

אף הדוחה עקרונית ומלכתחילה את עמדתו הפוליטית של בובר, הנובעת, ללא ספק מתפיסה מוסרית כנה, חייב להודות בישרו האינטלקטואלי ובאומץ לבו המוסרי של האיש, שאיננו מתכחש לעצמו ויהי מה.

הבאנו כאן לפני הקורא כמה מעיקרי רעיונותיו של אחד מגדולי הדור, איש רב פעלים, אדם שידע למזג מדרש ומעשה, הגות מעמיקה ועבודה ציבורית ענפה. עמדנו על משנתו היהודית והציונית בלבד, ופסחנו במתכוון כמעט כליל על משנתו הפילוסופית, וכן על בשורתו החסידית.

מעטים יחסית בארץ המכירים את הגותו של בובר, הפילוסוף והציוני, בעוד שבעולם התרבותי השפעתו גדלה והולכת, מעמיקה והולכת. אין נביא בעירו — כלל מעציב זה חל גם על בובר. אך אין ספק, כי תגיע שעתו אף כאן בישראל. הזכרנו לעיל את מימרתו, כי קיום הישוב מובטח אך ורק אם

יהווה כוח רוחני. כוח כזה לא יתכן אלא אם כן נכיר את עצמנו ונתחקה על שרשי עצמיותנו הלאומית. דומה, כי אין עתה שעתנו פנויה להרהורים מעין אלה. לכשתתפנה, נזדקק לתורתו רבת־החשיבות של בובר, אשר אף אם לא נקבלה בשלמותה, עשויה היא מאין כמוה להעמיק את הכרתנו הלאומית ולכוון את דרכנו בעם ובעולם.